

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглядаються проблеми визначення параметрів конкурентоспроможності регіонального розвитку в сучасній ринковій економіці, показано основні тенденції та особливості розвитку кластерів в Україні, запропоновано методологічні підходи до формування кластерної моделі.

Ключові слова: регіональна конкурентоспроможність, глобалізація, кластерна модель.

*Нації конкурують не тільки товарами і послугами,
але й системами суспільних цінностей.*

М.Вебер

Постановка проблеми. Динамічність світових економічних процесів (глобалізація, інтеграція, конкуренція, інновація) ставить перед національною економікою в цілому, і регіональною, зокрема, нові цілі і завдання, які є на порядок складнішими і масштабнішими від тих, що вирішувались у попередні роки.

Передусім, з огляду на вищенаведені міжнародні рейтинги України, зазначимо, що глобальна конкуренція вносить свої корективи не тільки в розвиток національних економік, але й вимагає здійснювати пошук максимально ефективних шляхів регіонального піднесення.

Сучасний стан вітчизняної економіки потребує нових методологічних підходів до підвищення конкурентоспроможності національного господарства, основними пріоритетами стають інновативність, розвиток економіки знань, посилення соціальної спрямованості нових технологій, зростання взаємозв'язку між способами функціонування суб'єктів господарювання. У сучасних умовах трансформації економіки розвиток та ідентифікація сучасного виробництва повинні цілком базуватися на нових рішеннях в галузі технології, техніки, організаційних форм й економічних методів господарювання. Вибір цілей і напрямів економічної політики, формування концепції розвитку українського суспільства нового типу передбачає оновлення організаційних структур відповідно до сучасних світових інтеграційних тенденцій розвитку, особливо таких, що поєднують інноваційно-інвестиційні процеси. Аналіз проблем формування і розвитку інноваційних організаційно-економічних

структур дозволяє зробити висновок про активізацію впровадження такої поширеної у світовій практиці організаційної моделі, як територіально-галузеві виробничі системи, або кластери. Дійсно, серед основних тенденцій регіональної кооперації найбільш актуальним слід відзначити варіант їх інтеграційної взаємодії на основі кластерної моделі.

Таблиця 1

Міжнародні рейтинги України

	2006	2007	2008	2009	Примітки
Корупційний індекс організації Transparency International	99 позиція з 163	118 позиція з 180	134 позиція з 180	-	Індекс корупційності
Рейтинг ведення бізнесу The Doing Business Світового банку	124 позиція з 155	118 позиція з 179	139 позиція з 178	145 позиція з 181	Рейтинг ведення бізнесу (легкість відкриття компанії, ліцензування, найму робітників, реєстрація власності, отримання кредиту, захист інтересів інвесторів)
Рейтинг конкурентоспроможності World Competitiveness Yearbook	46 позиція з 55	46 позиція з 55	54 позиція з 55	-	Дослідження конкурентоспроможності (стан економіки, ефективність уряду, ефективність бізнесу та стан інфраструктури)
Індекс економічної свободи Heritage Foundation	99 позиція з 157	125 позиція з 161	133 позиція з 157	159 позиція з 179	Визначення ступеня свободи економіки (ділова, торговельна, фінансова, грошово-кредитна, інвестиційна, фінансова, трудова свобода, свобода від уряду, від корупції, захищеність прав власності)
Індекс глобальної конкурентоспроможності економіки World Economic Forum	69 позиція з 125	73 позиція з 131	72 позиція з 134	-	Конкурентоспроможність (якість інституцій, інфраструктура, макроекономічна стабільність, освіта, розвиток фінансового ринку, технологічний рівень, інноваційний потенціал)

Необхідність формування кластерних структур обумовлена нагальною потребою в розробці нових теоретичних і практичних підходів до створення сприятливих умов для функціонування регіонів національної економіки. На сучасному етапі ринкового трансформування економіки України питання досягнення конкурентоспроможності повинно вирішуватись шляхом забезпечення сталого економічного зростання в регіонах на основі мобілізації й ефективного використання всього комплексу місцевих ресурсів та умов. Серед найважливіших шляхів зміцнення і ефективного використання ресурсного потенціалу регіонального розвитку особливе місце посідає формування кластерної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем формування та досягнення конкурентних переваг організаціями на ринку займається багато відомих вчених (Томас С. Баттеман, Д. Бойетт, Ж.-Ж.Ламбен, М.Портер); з питань підвищення ефективності функціонування підприємств в умовах вертикальної та горизонтальної інтеграцій (Алле М., Вальрас Л., Забродський В.А., Заруба В.Я., Курно А., Крючкова І.В., Канторович Л.В., Куліш С.А., Леонтьєв В.В., Маленво Е., Мулен Е., Нейман Дж., Неш Дж., Новожилов В.В., Парето В., Пономаренко В.С., Портер М., Соколенко С., Тимофеев В.М.); з регіональних аспектів розвитку присвячено наукові публікації В.Воротіна, В.Геєця, Б.Данилишина, М. Долішнього, В.Куценко, С.Романюка, Д.Стеченка, В.Чужикова.

У той же час питання оптимізації взаємодії підприємств регіону в умовах інтеграційних утворень не знайшли достатнього відображення в теорії та практиці економічних досліджень. Щодо питання кластерних моделей регіонального розвитку як найважливішого чинника підвищення конкурентоспроможності, то слід відзначити незначний обсяг наукових публікацій [1, 2, 5, 6, 10, 11, 12]. Незважаючи на деякі проведені дослідження в цій сфері, проблема кластеризації регіонального розвитку належить до малодосліджених властивостей економічних систем мікрорівня. Таким чином, одним із першочергових завдань сучасної економічної науки є якнайшвидше вивчення існуючих (сформованих на базі досвіду реформування економіки інших країн) та напрацювання власних теоретичних розробок щодо кластерної моделі. Варто зазначити, підхід до вирішення цієї наукової та практичної проблеми лежить у двох площинах: по-перше, врахування національних цінностей (або архетипу нації) при визначенні шляхів розвитку національної та регіональної економіки, національного підприємництва; по-друге, цілеспрямоване прискорене формування цінностей, які відповідають цілям обраної економічної стратегії розвитку.

Мета статті, з огляду на все вищезазначене, полягає у вивченні поточної ситуації щодо проблем створення кластерів як перспективних організаційно-економічних структур в економіці територій, які в майбутньому стануть ключовим генератором конкурентних переваг. Крім того, в даній статті робиться спроба виділити основні властивості кластерів, а також позначити коло невирішених питань.

Виклад основного матеріалу. Світова економіка поступово, протягом майже всього ХХ ст., рухалась в напрямі визначення головних чинників стабільності, позитивних економічних тенденцій, пріоритетності раціонального регіонального розвитку та змін в інституціональній інфраструктурі, в розробці стратегії і механізмів регіональної промислової політики. Актуалізація цих проблем була обумовлена загостренням регіональних диспропорцій економічного розвитку та об'єктивною потребою регіональної конвергенції

(скороченням економічних диспропорцій). Серед механізмів вирішення зазначених проблем була і ідея кластеризації. Світовий досвід свідчить, що характерною рисою економіки початку XXI ст. є об'єктивність процесу створення вертикально та горизонтально інтегрованих організаційно-економічних структур.

Феномен кластера як об'єкта економічної агломерації взаємозв'язаних підприємств на деякій території відомий з часів ремісничого виробництва. Але, тільки починаючи з останньої чверті XX століття, промислові кластери розпочали проявляти себе як важливий чинник економічного розвитку регіонів. Серед економістів у всьому світі знаходить все більше визнання точка зору, що регіони, на території яких складаються кластери, стають лідерами економічного розвитку. Кластери підприємств поширені у великій кількості країн. Наприклад, в розвинених країнах: Німеччини, США, Японії. У країнах, що розвиваються: Латинська Америка, Азія, Африка [2]. Приклади успішних кластерів, методи їх формування, технічної співпраці демонструють країни, що розвиваються: Індія,

Індонезія, Малайзія, Мексика, Нікарагуа, Гондурас, Ямайка, Болівія, Мадагаскар, Марокко [3]. У країнах – членах ЄС кластеризація є однією з умов підвищення економіки регіонів та держави. Зокрема, економіка Фінляндії повністю кластеризована і в ній виділено 9 кластерів, а економіка Нідерландів розбита на 20 „мегакластерів”, на основі функціонування яких визначені пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40 відсотків усіх підприємств країни, що забезпечують 60 відсотків експорту.

Що стосується України, то за останнє десятиліття сфера розвитку кластерів суттєво розширилась, сформовано об'єднання організацій і підприємств в Хмельницьку, Луцьку, Львові, Житомирі, Івано-Франківську, Рівне, Херсоні, Севастополі. Такі регіони – лідери визначають конкурентоспроможність національних економік. Проте, існує потреба в точнішій концептуалізації того, що є кластерами і пов'язаними з ними явищами, щоб проводити дослідження кластерів і робити висновки для економічної політики.

Кластерна концепція тісно пов'язана з роботами професора Гарвардської бізнес-школи М.Портера (Michael E. Porter): про індустріальні кластери (*The Competitive Advantage of Nations*, 1990) і, потім, про регіональні кластери (*On Competition*, 1998), де він детально описує тісні взаємозв'язки між кластерним партнерством і конкурентоспроможністю фірм і галузей промисловості. Засновник теорії кластерів (англ. cluster) визначає кластер як „систему постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, що взаємодіють у процесі створення додаткової вартості. Даний підхід базується на врахуванні позитивних синергетичних ефектів регіональної агломерації, тобто близькості споживача та виробника, сіткових ефектів та дифузії знань і вмінь за

рахунок міграції персоналу та виділення бізнесу. Відсутні границі між секторами та видами діяльності і всі вони розглядаються у взаємозв'язку" [7, 263].

Слід відзначити, що хоча попередниками М.Портера в аналізі кластерів були А.Маршалл, Б.С.Ястремський, саме М.Портер створив унікальну модель, що одержала назву „алмаз” (The Diamond of National Competitiveness). Ця модель М. Портера включає систему детермінант конкурентної переваги територій, в основі якої – чотири групи чинників:

1) виробництва: людські, природно-географічні, природні ресурси, освітній і науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, зокрема чинники якості життя;

2) внутрішнього попиту: місткість внутрішнього ринку даної території, відповідність стандартів внутрішнього споживання стандартам і тенденціям розвитку споживання на суміжних і світовому ринках;

3) оточення: суміжні і обслуговуючі галузі, тобто джерела надходження сировини, напівфабрикатів, устаткування, технологій, інновацій;

4) внутрішньої конкуренції: структура і менеджмент фірм, середовище їх існування з погляду антимонопольного законодавства і традицій ведення бізнесу.

Останніми роками в світі різко зріс інтерес до кластерів фірм (enterprises clusters). У деяких роботах кластери називають „індустріальними районами”[2] (industrial districts). Про важливість розвитку кластерів свідчить той факт, що на форумі Європалат у липні 2006 р. було схвалено і прийнято Маніфест Європалат щодо розвитку кластерів у країнах Європи. Кластеризація в сучасній світовій економіці є загальноновизнаним феноменом.

Організація промислового розвитку ООН (ЮНІДО), яка в рамках Організації об'єднаних націй відповідає за формування в світі ефективної, обґрунтовано прогресивної виробничої системи, визначає кластер як локальну агломерацію підприємств, які виробляють і реалізують певне коло пов'язаної чи взаємно доповнюючої продукції в рамках окремого промислового сектора чи субсектора. Починаючи з 1993 року, ЮНІДО, за допомогою Відділення з розвитку приватного сектора (Private Sector Development Branch), розроблено набір рекомендацій, щоб допомогти уряду і приватному сектору взаємодіяти в розробці і впровадженні програм з розвитку кластерів. Основою програм ЮНІДО з розвитку кластерів підприємств є розуміння того, що ці підприємства можуть грати вирішальну роль в економічному розвитку країн, що розвиваються.

Слід відмітити, що утворена Комісією ЄС у липні 2007 року Європейська кластерна обсерваторія виділяє головні три параметри, які характеризують кластер незалежно від його економічної спеціалізації:

1) Агломерація – ступінь географічної концентрації промисловості чи підприємств галузі у межах кластера.

2) Інновації - обсяги інновацій у кластері.

3) Експорт – обсяги продукції, яка експортується з кластера в інші регіони та країни [4].

Очевидно, на сучасному етапі кластери ще не здатні стати категоричною альтернативою галузевої організації економіки країни, що відповідає традиційному підходу господарського розвитку. Але, безперечно, що саме кластери виступають головною ланкою сучасних інституціональних утворень, які ефективно організують і врегульовують складну систему взаємозалежних економічних та соціальних факторів.

Кластери - це своєрідні комплекси підприємств, промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок, громадських організацій, що сформувалися шляхом територіальної консолідації та створення мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, що пов'язані технологічним ланцюжком

Важливість дослідження полягає ще й в тому, що термін кластер використовується для позначення не тільки нових комбінацій взаємодії виробничих, наукових та інших регіональних структур, але й для окреслення нових характеристик функціонування регіональної економіки. Кластери забезпечують якісні зміни виробництва, надання йому нових, новаторських рис, які призводять до збагачення і насичення товарного ринку регіону, задоволення зростаючих потреб суспільства, підвищення конкурентоспроможності. Таким чином, оцінка ефективності функціонування кластерів одночасно містить аналіз кількісних параметрів економічного зростання, уособлених у русі капіталу в системі суспільного розширеного відтворення регіону, а також якісних – позитивна економічна динаміка території, прогресивні технологічні зміни, значне нарощування виробничого потенціалу (економічне зростання), зміна (оптимізація) виробничих структур, зменшення капіталоемності, собівартості, підвищення цінової конкуренції товарів і послуг, посилення концентрації і спеціалізації, впровадження ресурсозберігаючих технологій, вдосконалення трудових ресурсів.

З метою реалізації кластерних технологій і мережевих форм об'єднань підприємств, на наш погляд, насамперед необхідно 1) досконале вивчення світового досвіду організації та функціонування кластерів; 2) всебічно сприяти активізації міжнародних зв'язків вітчизняних кластерів з відповідними об'єднаннями країн, які накопичили досвід реалізації кластерних технологій та стратегії побудови мережевих утворень; 3) сформувати систему підготовки фахівців для роботи в умовах кластеризації економіки; 4) розробити дієву систему заходів підтримки формування та розвитку регіональних кластерів на основі довгострокової стійкої регіональної стратегії (як це зrealізовано в Хмельницькій області); 5) розробити та

терміново закріпити на законодавчому рівні нормативно-правове та методичне забезпечення регламентації процесів формування і функціонування кластерів; б) забезпечити законотворчу роботу в Україні щодо формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища з особливим акцентом на співпрацю влади, бізнесу, науки, освіти й громадських організацій; 7) розробити та затвердити Національну програму кластеризації економіки України.

Щодо найважливіших причин, які стримують процес впровадження кластерних технологій у практику вітчизняного підприємництва, необхідно відзначити наступне. Ці причини 1) перебувають у психологічно-ментальній площині: втрата довіри до ринкових перетворень у країні, ринок фінансових послуг продовжує перебувати на стадії становлення і розвитку, мета діяльності підприємств залишається на рівні задоволення власних потреб та максимізації власної вигоди; 2) обумовлені факторами соціально- економічного і політичного характеру: довготривалі політичні баталії не сприяють пошуку нових форм відродження вітчизняної економіки, відсутні прозора дієва система соціального захисту населення та належне економічне підґрунтя законодавчо встановленого розміру прожиткового мінімуму, величина мінімальної заробітної плати втратила функцію соціального балансу.

Зрозуміло, що пропозиції негайного впровадження економічних моделей, успішно використаних в окремих країнах, в інше національне бізнес-середовище не є обґрунтованими. Більше того, в основу формування нових економічних моделей повинні закладатися надбання вітчизняної економічної науки і практики, досвід минулого і сьогодення, структурні характеристики, погляди, правила та норми господарської поведінки конкретної економічної системи, специфічні особливості відповідної економічної культури.

Висновки. Успішна інтеграція певної країни у світову економіку залежить від рівня її національної конкурентоспроможності. Перехід на нову парадигму економічного зростання в умовах динамічних змін у науці та технологіях, під впливом контраверсійних процесів інтернаціоналізації і всеосяжної глобалізації вимагає від кожної країни модернізації її економіки, активізації інноваційної діяльності, створення сприятливого інвестиційного клімату, постійного розвитку ринкових механізмів господарювання. На етапі таких кардинальних зрушень змінюється стратегія економічного розвитку не лише країни в цілому, а й окремих регіонів і міст, виробничих структур, навіть кожного працівника.

Не лише світовий, а й поки ще невеликий український досвід переконують в перспективності формування кластерів для забезпечення високої продуктивності й інноваційності і в перевагах даних господарських блоків у порівнянні з можливостями традиційних форм організації виробництва в умовах загострення глобальної конкуренції.

В той же час, існуючий стан справ щодо розуміння значущості національних особливостей економічної культури не відповідає потребам розвитку суспільства, є гальмом як реформування національної економіки, так і формування її базових основ.

Шляхом вирішення проблеми є активізація формування інформаційного поля та проведення наукових досліджень з даної проблематики. Вирішення проблеми формування кластерної моделі безперечно необхідно здійснювати через призму наявних тенденцій національного та регіонального розвитку. Однак, не викликає сумнівів те, що суттєві відмінності організаційних умов реалізації досліджуваної моделі вимагатимуть уточнення відповідних пріоритетів.

Слід відзначити, що в світовій спільноті швидко зростає розуміння важливості кластерної філософії, а самі кластери стають ключовим компонентом національного та регіонального розвитку. Саме з цих позицій і повинна формуватися та реалізовуватися регіональна інноваційна політика України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена // Економіст. – 2008. - №10. – С.10-11.
2. Гуменюк О.І. Кластери як організаційна структура інноваційно-інвестиційної моделі розвитку промисловості // Актуальні проблеми економіки. – 2007. - №2. – С.9 – 19.
3. Дранев Я.Н. Кластерный подход к экономическому развитию территорий // В кн.: „Практика экономического развития территорий: опыт ЕС и России”. – М.: Сканрус. - 2001.
4. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / За ред. д-ра екон.наук І.В.Крючкової. – К.: Основа - 2007. – 488 с.
5. Марков Л.С. Экономические кластеры как форма функционирования и развития промышленности региона (на примере кластеров высоких технологий г.Новосибирска). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Новосибирск - 2006. – 30 с.
6. Матеріали ЮНІДО: Cluster development and BDS promotion.
7. Портер М. Конкуренция [переклад з англ.] / Michael E. Porter. – М.: Видавничий будинок „Вільямс”ю - 2005. – 608 с.
8. Портер М. Японская экономическая модель / М. Портер, Х. Такеути, М. Сакакибара. – М.: Альпина Бизнес Букс - 2005. - 360 с.
9. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні”
http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=121164&cat_id=32862

10. Славец А. Значение „новой экономики” в постсоциалистических странах: структурный и региональный аспекты // Проблемы теории и практики управления. – 2002. - №4.

11. Соколенко С. Стратегії економічного росту та формування нових виробничих систем в епоху глобалізації // Економічний часопис – XXI. - 2003.- №5.

12. Соколенко С. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів – Севастополь: ТОВ “Рібест”. - 2006. – 37с.

13. Федоренко В.Г., Гойко А.Ф., Джабейло В.Б. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки // Економіка та держава. – 2007. - №9. – С. 6-9.

14. Cluster Development and Promotion of Business Development Services (BDC): UNIDO’s Experience in India / Fabio Russo, Michelle Clara, Mukesh Gulati. – Vienna: UNIDO. - 2000. – 32S.

15. Peter W. de Langen. The Performance of Seaport Clusters; a framework to analyze cluster performance and an application to the seaport clusters in Durban, Rotterdam and the lower Mississippi. – Erasmus University Rotterdam. - 2003. – S.277.

16. <http://www.clusterobservatory.eu/>

17. <http://www.meriliitto.fi>

SAUKH I.V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO FORMING THE CLUSTER MODEL OF REGIONAL DEVELOPMENT.

The article is examined the problems of determination of parameters of competitiveness of enterprises in a modern market economy, basic tendencies and peculiarities of development of clusters, suggestions are developed in relations to its improvement.

Keywords: regional competitiveness, globalization, cluster model.

САУХ И.В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КЛАСТЕРНОЙ МОДЕЛИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.

В статье рассматриваются проблемы определения параметров конкурентоспособности регионального развития в современной рыночной экономике, показаны основные тенденции и особенности развития кластеров в Украине, предложены методологические подходы к формированию кластерной модели.

Ключевые слова: региональная конкурентоспособность, глобализация, кластерная модель.